

Сузана Марковић-Крстић
Филозофски факултет
Ниш

УДК 314.93(497.11)''19/20''
Претходно саопштење
Примљено: 24.9.2010. г.

СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ ПРЕМА АКТИВНОСТИ, ДЕЛАТНОСТИ И ЗАНИМАЊУ*

Резиме

У раду су приказане промене неких економских обележја становништва Србије током друге половине XX века, које су послужиле као основа за конципирање битних одлика привређивања и економске структуре становништва почетком XXI века. На темељу статистичких података о економским обележјима становништва из укупног становништва Србије издвојено је активно становништво (радна снага), па је затим активно становништво груписано према делатностима и занимањима. Како је радна снага основни субјективни чинилац и покретач процеса производње, односно основна динамичка компонента привредног развоја, проучавање динамике и структуре активног становништва значајно је не само са демографског аспекта, већ и за економска истраживања и планирање друштвеноекономског развоја.

Кључне речи: становништво, економска структура становништва, активност становништва, привредна делатност, занимање.

Уводне напомене

Међу обележјима становништва важну групу чине *економска обележја*, на основу којих се могу упознати битне одлике привређивања и економске структуре становништва. У економска обележја становништва спадају: економска (привредна) активност, привредна делатност и грана, занимање, положај у занимању, сектор власништва итд. Стога је разумљиво што проучавање економске структуре становништва Србије почиње анализом статистичких података који се односе на дистрибуцију становништва према обележју активност, делатност и занимање.

У раду су представљена нека обележја економске структуре становништва Србије на основу података добијених пописом становништва (1953-2002. године, концепт „сталног“ становништва), односно примарних и секундарних извора података о становништву. Проучавање економских обележја је од велике важности, најпре због упознавања основних карактеристика становништва Србије, а потом због реверзибилне повезаности економских карактеристика и основних демографских појава (природног прираштаја, полне и

* Рад са пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), потпројекта *Образовање и етика мира на Балкану*, који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

старосне структуре, миграција). Економска структура становништва може послужити као полазиште за проучавање друштвене стратификације, јер се односи на својства која су повезана са друштвеним положајем и улогом појединца. Осим тога, подаци о динамици, структури и дистрибуцији економски активног становништва од велике су важности за конципирање економске и социјалне политике и програма за ефикасно коришћење расположивих људских ресурса у земљи.

Структура становништва Србије према активности

Активно становништво обухвата све оне који су у одређеном друштву способни, али и вољни да обављају радне функције. Оно је извор понуде рада и основна детерминанта радног потенцијала једног друштва. Активним становништвом сматрају се лица у радном односу, лица која раде у регистрованој занатској или другој радњи или на пољопривредном имању, као и она лица која у кући обављају неко занимање у циљу стицања средстава за живот или средства за живот стичу радом на туђем имању, по туђим кућама или на другом месту. Такође, као активна сматрају се и лица која не обављају своје занимање, јер су привремено незапослена, а пријавила су се заводу за запошљавање или на конкурс ради запослења, затим лица која су била активна, а налазе се на служењу војног рока или на издржавању казне и лица која траже прво запослење (Вукмировић и други 2008: 70). Значи, укупни радни потенцијал друштва одређен је не само бројем активног становништва, већ и структуром тог становништва према наведеним компонентама.

Пропорција економски активног становништва у укупном становништву није константна, она се мења у зависности од многих демографских, економских и друштвених чинилаца. У сваком друштву постоји део становништва који у одређеним економским условима лако прелази из неактивног у активно и обрнуто. То су особе способне за рад, али се у зависности од различитих околности одлучују хоће ли тражити посао или га напустити. То се, пре свега, односи на особе чији рад представља тек помоћни извор прихода породице (помажући чланови породице). Да ли ће такве особе активно тражити запослење зависи од висине прихода породице, од висине зараде која се нуди, услова рада, од географске локације радног места и других погодности (Wertheimer-Baletić 1999: 490). У ту категорију спадају и млади људи који одлучују хоће ли тражити запослење или наставити школовање. Промене стопе активности по појединим старосним и полним категоријама различитог су смера. Млађе становништво, због знатно продуженог школовања, све касније улази у радну снагу, а старије становништво, због ширења састава пензионог осигурања, у већем обиму се повлачи с посла. Ниво наталитета, полна структура, старосна структура, образовна структура, општи друштвени и културни напредак такође утичу на стопу активности.

Табела 1. Структура становништва Србије према активности 1953-1991. године (%)

Попис	Активно	Лица са личним приходом	Издравано
Србија			
1953.	48,4	2,7	48,8
1961.	47,3	3,0	49,7
1971.	45,7	5,2	49,1
1981.	44,8	7,8	47,4
1991.	44,2	11,6	44,2
Централна Србија			
1953.	52,4	2,5	45,1
1961.	51,1	2,8	46,1
1971.	51,5	4,9	43,6
1981.	51,4	7,9	40,8
1991.	49,3	12,6	38,1
Војводина			
1953.	45,5	4,0	50,5
1961.	44,0	4,4	51,6
1971.	42,7	8,0	49,3
1981.	43,8	11,4	44,8
1991.	44,3	16,4	39,2
Косово и Метохија			
1953.	33,2	1,1	65,7
1961.	34,7	1,4	63,9
1971.	26,0	2,1	72,0
1981.	22,3	2,9	74,4
1991.	29,0	3,6	67,4

Извор: Радушки, Н. у: Радивојевић, Б. и други 1995: 255-256.

Анализа становништва Србије према економској активности током периода 1953-1991. године показује да је перманентан процес смањивања процентуалног удела активних и издржаваних лица, а повећавања процентуалног удела лица са личним приходом (Табела 1.). Процентуални удео активних лица (1991. године) највећи је у централној Србији (49,3%), нешто мањи у Војводини (44,3%), док је најмањи на Косову и Метохији (29,0%). Удео лица са личним приходом највећи је у Војводини (16,4%), а најмањи на Косову и Метохији (3,6%). Издржавана лица најзаступљенија су на Косову и Метохији (67,4%), док су најмање заступљена у централној Србији (38,1%).

Да ли је почетком XXI века дошло до значајних промена у структури становништва Србије према активности?

Табела 2. Структура становништва Србије према активности 2002. г.

Укупно	Србија	Централна Србија	Војводина
		7.498.001	5.466.009
Активни			
Свега	3.398.227 (45,3%)	2.485.427 (45,4%)	912.800 (44,9%)
Обављају занимање	2.642.987 (35,2%)	1.941.875 (35,5%)	701.112 (34,5%)
Не обављају занимање	755.240 (10,1%)	543.552 (9,9%)	211.688 (10,4%)
Лица са личним приходом			
Свега	1.511.816 (20,2%)	1.102.817 (20,2%)	408.999 (20,1%)
Пензионери	1.426.857 (19,0%)	1.050.943 (19,2%)	375.914 (18,5%)
Издржавано			
Свега	2.570.639 (34,3%)	1.863.796 (34,1%)	706.843 (34,7%)
Домаћице	609.051 (8,1%)	428.792 (7,8%)	180.259 (8,8%)
Дете, ученик, студент	1.792.541 (23,9%)	1.307.973 (23,9%)	484.568 (23,8%)
Неспособан за рад	96.708 (1,3%)	73.621 (1,3%)	23.087 (1,1%)
Остали који не обављају занимање	72.339 (0,9%)	53.410 (0,9%)	18.929 (0,9%)
Лица на раду/боравку у иностранству до годину дана	17.319 (0,2%)	13.969 (0,2%)	3.904 (0,2%)

Извор: *Активно становништво* 2003:9-12; Бобић, М. 2007: 183;
(Проценте израчунала С. М. К.).

Почетком XXI века долази до извесних промена у структури становништва Србије према активности (Табела 2.). Наиме, *приметно је повећање удела активног становништва Србије (44,2%:45,3%) захваљујући знатнијем повећању броја овог становништва на подручју Војводине у односу на 1991. годину (39,2%:44,9%). Тенденција повећавања процентуалног удела лица са личним приходом се и даље наставља, тако да је у односу на 1991. годину број ових лица скоро дуплиран (11,6%:20,2%). Она је нешто интензивније изражена у популацији централне Србије. Такође, процес смањивања удела издржаваних лица у становништву Србије наставља се и почетком XXI века (44,2%:34,3%), а посебно на подручју Војводине (39,2%:34,7%).*

Структура становништва према активности одраз је друштвеноекономског развоја Србије. Наиме, обележја привредног развоја земље, с једне стране и кретање становништва (природно и механичко, промене у полној и старосној структури укупног и активног становништва, старење становништва),

с друге стране, утичу на „изглед“ ове економске структуре становништва. Али не треба испустити из вида да постоји и реверзибилни утицај – промене у структури становништва према активности утичу на укупни друштвено-економски развој.

Структура становништва Србије према делатности

Структура становништва према економској активности грана се даље према делатности и занимању, па на тај начин постаје репрезентативан показатељ нивоа привредног и друштвеног развоја. *Делатност* се дефинише (према попису 2002. године) као економска активност која се обавља у предузећу, радњи, установи, задрузи (и друго) у којој лице ради (Активно становништво 2005: 7). За одређивање делатности битна је врста производа (или услуга) што је производи једно предузеће. Подела активног становништва према делатности може се извршити на различите начине. Прва и најједноставнија је дихотомна подела на пољопривредне и непољопривредне делатности. Друга, која се често примењује је *Колин Кларкова* (Colin Clark) подела на примарне (ратарство, сточарство, шумарство, лов и риболов), секундарне (рударство, индустрија, грађевинарство и производно занатство) и терцијалне делатности (трговина, угоститељство, туризам, услужно занатство, саобраћај, банкарство и слично). Касније су овој подели додате још кварталне делатности или сектор (школство, здравство, наука, култура, одбрана). Променама у структури укупног становништва према делатности одговарају, по смеру, промене у структури становништва према типу насеља. Општу тенденцију повећавања удела непољопривредног становништва у укупном становништву или деаграризацију прати истовремена тенденција повећавања удела градског становништва у укупном становништву или урбанизација, премда је процес деаграризације углавном бржи од процеса урбанизације, захваљујући егзистирању већег или мањег броја особа у статусу сељак–радник (особа која има место сталног боравка на селу, а запослење у оближњем индустријском или градском насељу).

С обзиром на то да постоје бројне класификације занимања, због прегледности и упоредивости података са претходним пописима, активно становништво Србије приказано је, најпре, по делатностима организација у којима су појединци запослени.

Подаци у Табели 3. показују кретање запосленог активног становништва у периоду 1953-2002. године, тако да је очигледно *више него троструко смањење процентуалног удела запосленог становништва у пољопривредној делатности у укупном активном становништву*. Ову тенденцију смањивања удела пољопривредне делатности прати супротно кретање у другим делатностима, посебно у индустрији, грађевинарству, трговини, саобраћају. Опада-

јући тренд у пољопривреди задржао се све до краја посматраног периода (2002. године).

Табела 3. Привредно активно становништво Србије према делатности 1953-2002. године (%)

Година пописа	Укупно привр. активно	Пољопривреда	Индустрија и занатство	Грађевинарство	Трговина	Саобраћај, склад. и везе	Ост. делат.	Јавне службе*
Србија								
1953.	3.380.929	71,41	10,71	1,41	2,55	1,60	6,96	5,36
1961.	3.615.754	62,77	15,40	3,17	3,31	2,32	6,03	7,00
1971.	3.859.320	51,57	19,87	4,14	5,15	3,05	6,72	9,50
1981.	3.778.984	38,54	24,87	6,93	8,08	4,27	3,54	13,77
1991.	3.366.812	29,66	30,32	5,43	10,13	5,02	3,42	16,02
2002.	2.642.987	22,01	26,93	4,49	14,79	5,53	7,37	18,88
Централна Србија								
1953.	2.334.204	72,70	10,01	1,66	2,33	1,56	6,33	5,41
1961.	2.464.568	63,90	14,75	3,00	3,22	2,32	5,73	7,08
1971.	2.703.091	53,64	19,01	4,00	5,03	3,00	5,97	9,26
1981.	2.687.900	41,21	23,71	6,65	7,92	4,16	3,15	13,20
1991.	2.481.258	31,34	29,37	5,43	9,90	4,99	3,22	15,75
2002.	1.941.875	21,74	26,56	4,43	14,67	5,68	7,67	19,25
Војводина								
1953.	778.479	66,87	13,22	0,69	3,41	2,04	8,51	5,26
1961.	816.239	56,07	19,68	3,12	4,22	2,85	6,72	7,34
1971.	833.242	44,37	24,36	3,52	6,25	3,69	7,76	10,05
1981.	803.711	32,15	28,78	6,76	8,86	4,82	4,66	13,97
1991.	774.452	26,35	33,07	5,17	10,83	5,12	3,52	15,94
2002.	701.112	22,78	27,94	4,69	15,14	5,08	6,54	17,83
Косово и Метохија								
1953.	268.246	73,40	9,54	1,39	1,87	0,71	7,99	5,10
1961.	334.947	70,75	9,71	4,52	1,71	1,03	6,56	5,72
1971.	322.987	52,84	15,39	6,07	3,28	1,79	10,33	10,30
1981.	287.373	31,45	24,80	10,00	7,40	3,71	4,02	18,62
1991.	111.102	15,14	32,41	7,09	11,25	5,08	6,40	22,63
2002.	-	-	-	-	-	-	-	-

* (државна управа, образовање, здравство и социјални рад и др)

Извор: Вукмировић, Д. и други 2008: 75; (Проценте израчунала С. М. К.).

Индустрија је апсорбовала део одлазеће радне снаге из пољопривреде све до почетка друштвене и економске кризе 1991. године, после које и у овој делатности долази до пада броја запослених. Наиме, у периоду 1953-1991.

године процентуални удео запослених у овој делатности повећао се скоро три пута, да би након 1991. године дошло до смањења удела запослених у индустрији. Слична тенденција постоји и код грађевинарства, мада се бележи пораст процентуалног удела за скоро пет пута до 1981. године, после које долази до опадања (већ 1991. године уочава се значајно смањење). Дакле, наговештај кризе најпре се одразио на грађевинарство, а нешто касније и на индустрију. Процентуални удео запослених у саобраћају, складиштењу и везама се у периоду 1953-1991. године повећао 3,5 пута.

Приметна је *промена тренда кретања у осталим делатностима* (финансијско пословање, активности у вези са некретнинама, изнајмљивање и пословне активности, приватна домаћинства са запосленим лицима) 1981. године, а уочава се и значајније *повећање запослених у јавним службама* (државна управа, образовање, здравствени и социјални рад и остале комуналне, друштвене и личне услужне активности). Наиме, промене се делимично могу објаснити применом „јединствене класификације делатности“, чиме је у извесној мери ограничена могућност упоредивости по обележју „делатност“ са подацима ранијих пописа. Наиме, до 1971. године у *остале делатности* сврставано је образовање, које је било груписано у истој делатности са културом, по до тада важећој класификацији делатности, а од 1981. године нова класификација омогућила је његово одвајање и од тада се оно приказује у оквиру *јавних служби* (Вукмировић и други 2008: 74).

Делатности које су имале перманентан пораст запослености током читавог периода 1953-2002. године јесу трговина, саобраћај и јавне службе. Процентуални удео запослених у трговини повећао се скоро шест пута (5,8). Док је у производним делатностима, смањењем пословне активности, опадао и број запослених, у трговини је тај број растао, јер су у кризним деведесетим годинама из пољопривреде, индустрије и грађевинарства у великом броју прешли у трговину. Остатак раније запослених у производним делатностима нашао се у евиденцији Националне службе за запошљавање.

Разлике међу подручјима постоје, нарочито што се тиче пољопривредне делатности. Док се у централној Србији пољопривредно становништво смањило за више од три пута, у Војводини је то смањење нешто „блаже“ – смањило се за три пута, а на Косову и Метохији скоро пет пута (1991. године, мада ове податке треба узети са резервом с обзиром на то да све становништво Косова и Метохије у том попису није у потпуности регистровано). Ако се за Косово и Метохију подаци за 1981. годину могу сматрати потпуним, онда се уочава да је у односу на почетну, 1953. годину, дошло до двоструког смањења пољопривредног становништва (2,3).

Процентуални удео запослених у индустријској делатности и занатству се у периоду 1953-1991. повећавало неједнаким темпом по подручјима: у централној Србији повећало се скоро три пута, у Војводини 2,5 пута, а на Косову и Метохији 3,4 пута, док је после 1991. године забележено опадање

броја запослених у индустрији на свим подручјима. Највећа експанзија грађевинарства забележена је у Војводини (1953-1981) 9,7 пута, Косову и Метохији (1953-1981) 7,1, а најмање повећање забележено је у централној Србији – четири пута. Трговина као делатност која је бележила константни пораст током читавог периода (1953-2002. године) има интересантну дистрибуцију по подручјима: у централној Србији је забележен пораст за 6,3 пута, у Војводини за 4,4 пута, а на Косову и Метохији за шест пута. Такође, слична тенденција повећања постоји и код саобраћајне делатности, на нивоу Републике Србије забележено је повећање за 3,5 пута, у централној Србији за 3,6 пута, Војводини за 2,5 пута, а на Косову и Метохији за 7,2 пута.

Анализа економске структуре (активног становништва према делатности) у Србији показује значајне промене у уделу појединих делатности, односно у производној структури земље (које се одражавају и на структуру личне потрошње становништва). *Промене се огледају у континуираном опадању пољопривредног становништва током читавог посматраног периода (1953-2002) и обрнутој тенденцији у непољопривредним делатностима – али до 1991. године, када почиње опадање запослености и у непољопривредним делатностима.*

Познато је да промене у структури активног становништва према делатности представљају дугорочан процес који је чврсто повезан са економским развојем земље. Такође је позната и законитост економског развоја да пораст непољопривредног становништва (индустријског у ширем смислу те речи и трговачког) на рачун смањења пољопривредног произлази из чињенице да у индустријском сектору, упоредо са повећањем производње, апсолутно расте број запослених, док у пољопривреди, упоредо са интензивирањем производње, број потребних радника апсолутно опада (Wertheimer-Baletić 1999: 502). У том смислу, прелаз радне снаге из пољопривредне у непољопривредне делатности, као основни облик унутрашњих миграција радне снаге, представља механизам преко кога се спроводи редистрибуција према делатностима и гранама, предузећима и производним јединицама, какву у одређеном раздобљу захтева структура производње и потражње.

Демографски фактор је у овим кретањима, с дугорочног аспекта, значајан чинилац расположивог обима радне снаге. Међутим, превелик трансфер радне снаге из пољопривреде у односу на потребе непољопривредних делатности, с обзиром на економске оквире унутрашњег и спољашњег тржишта, доводи до нестабилности на релацији привреда–радна снага, па се као резултат те нестабилности јављају *проблеми попут незапослености у непољопривредним делатностима, емиграција радне снаге из земље* и слично. Када се на ове познате економске законитости у кретању запослених по делатностима додају негативни ефекти економске и друштвене кризе деведесетих, која је у Србији имала своје специфичности (новоформиране државне границе, етнички проблеми, ратови, миграције, избеглице), постају разумљиви проблеми као што су смањење запослености у индустријским делатностима и грађевина-

нарству и повећање незапослености након 1991. године. Наиме, затварање граница, економска изолација и немогућност извоза утицале су на смањење обима производње индустријских производа, тако да, због ограниченог тржишта и смањених потреба за одређеним производима, не само да не долази до запошљавања нових радника, већ долази до отпуштања радника из производних делатности. Дакле, заустављање раста и опадање запослености у непољопривредним делатностима, осим у трговини, резултат је специфичних економских, политичких и друштвених околности које су се директно одразиле на запосленост, како у пољопривредним, тако и у непољопривредним делатностима.

Структура становништва Србије према занимању

Груписањем економски активног становништва према обележју *занимање* добија се структура становништва према занимању (професионална структура активног становништва). Занимање је скуп послова и радних задатака (радних места) који су својим садржајем и врстом организацијски и технолошки толико сродни и међусобно повезани да их обавља појединац који поседује одговарајућа знања, способности и вештине. У анализи података биће задржан концепт приказа активног становништва које обавља занимање (нису обухваћени незапослени). У том смислу, под занимањем¹ се подразумева одређена врста послова коју појединац обавља (особина појединца) у циљу стицања средстава за живот (доходак, плата). Да би се плаћени посао који појединац обавља третирао као његово занимање, потребно је одговарајуће образовање и/или радно искуство (хумани и културни капитал), али и друштвено признање или социјална легитимација (Бобић 2007: 189).

Структура становништва према занимању или квалификациона структура спада у групу структура које је тешко пратити током времена унутар једне популације, а нарочито између различитих друштава. Реч је о разликама у дефинисању и класификацијама које настају услед промена у ширем социоекономском контексту, као и у ужим подсистемима: образовању, тржишту рада и другим. Та структура може бити шире и уже конципирана с обзиром на различите, више или мање детаљне могућности груписања занимања. У разним пописима након 1953. године наводи се различити број група занимања и појединачних занимања. Тако су у класификацији занимања 1961. године сва занимања разврстана у 10 група, 117 подгрупа, 469 врста и 1.500 скупина.

¹ У статистици занимање подразумева посао (радno место) који обавља појединац ради стицања средстава за живот. Посао (радno место) дефинише се као скуп радних задатака које извршава једна особа. Занимања незапослених особа одређују се према пословима које су обављали пре настанка незапослености, односно према оспособљености за рад. Занимања незапослених особа без радног искуства исказују се као оспособљеност за рад, као звање (http://www.poslovniforum.hr/about/nkz_3.asp).

Динамичан друштвено-технолошки развој условио је појаву нових занимања и нестајање старих, традиционалних занимања. Номенклатура занимања Уједињених нација обухвата чак око 27.000 занимања.²

У Србији је у попису 2002. године коришћена *Међународна класификација занимања МСКЗ-88* (International Standard Classification of Occupations – ISCO-88) (Активно становништво 2005: 7). Међународна стандардна класификација занимања припремљена је у оквиру *Међународне канцеларије рада* (International Labour Office) и *Међународне организације рада* (International Labour Organisation).³ *Национална класификација занимања одражава структуру националног тржишта рада.* ISCO-88 разврстава занимања на темељу сродности врста послова и по њиховој сложености. Критеријуми за разврставање занимања најчешће су врста посла, предмет рада, сложеност занимања или послова и радних задатака, алати, постројења и уређаји који се употребљавају, технолошки ниво послова и други. Израдом националне класификације занимања на тим начелима добија се инструментариј уз чију помоћ се могу упоређивати плате, професионално оспособљавање, пословне услуге, болести и смртност према занимању са земљама које своје статистичке податке исказују према нормама међународне статистике рада.

Због међународног карактера класификације одређена су четири широка степена сложености, односно нивоа образовања који су нужни за обављање послова и задатака. Степени се стичу образовањем, припремањем за посао и искуством. Сви облици оспособљавања за посао су равноправни. Степени сложености одређени су у складу с образовним категоријама и нивоом *Међународне стандардне класификације образовања* (International Standard Classification of Education – ISCED). Класификација ISCO-88 има четири нивоа разврставања занимања. Први ниво класификовања обухвата *10 родова занимања*, други ниво има *28 врста занимања*, трећи ниво има *116 подврста занимања* и четврти ниво обухвата *390 скупина занимања*.⁴

Процес диференцијације занимања од делатности долази до изражаја са развојем робне производње и уз то везане друштвене и техничке поделе рада. У условима натуралне, па и ситне робне производње, поједине групе

² Наша статистика препознаје 5.000 до 6.000 занимања која су сврстана (по попису 1991. године) у 10 великих група: 1) пољопривредни и сродни радници, 2) рудари, индустријски и сродни радници, 3) радници у трговини, 4) радници у услугама, 5) особље заштите, 6) управни, административни и сродни радници, 7) руководеће особље, 8) стручњаци и уметници, 9) остала занимања и 10) радници без одређеног занимања (Wertheimer-Baletić 1999: 511).

³ Усвојена је крајем 1987. године на Међународној конференцији статистичара за рад и објављена 1990. године у Женеви. *Статистичка служба Европске уније* (Eurostat) прилагодила је 1991. норму ISCO-88 европским потребама. Међународна класификација занимања нуди начела и састав на основу којих је могућа израда националних класификација занимања с могућношћу упоређивања на међународном нивоу.

⁴ Детаљније о Међународној класификацији занимања:

<http://www.aoo.hr/Documents/Nacionalna/klasifikacija/zanimanja.pdf>

занимања углавном су се подударале са појединим делатностима, односно групама делатности. Промене које настају у структури становништва према занимању (професијама), упоредо с процесом привредног развоја, коресподентне су променама у структури становништва према делатности, то јест одвијају се у смеру све већег удела непољопривредних и градских занимања у укупном броју занимања. Развој савремене друштвене поделе рада огледа се у појави све већег броја занимања, не само због појаве нових (занимања), већ и због даље специјализације послова у оквиру појединих занимања. Због тога се промене које настају у професионалној структури радне снаге сматрају детаљнијим и прецизнијим показатељима нивоа развоја и ширења друштвене поделе рада, као и професионалне мобилности становништва.

Промене у структури активног становништва према делатности (одређене привреде) условљавају, са своје стране, промене у структури радне снаге према занимању. Дакле, структура радне снаге и укупног становништва према обележју занимање детаљнији је израз структуре радне снаге и укупног становништва према обележју делатност. Обе структуре становништва (према делатности и према занимању) повезане су са променама у структури потражње за производима одређене делатности.

Промене у професионалној структури истовремено су квалитативне и квантитативне природе. Квалитативни аспект промена у структури радне снаге према занимању огледа се у променама у садржају рада у оквиру обављања појединог занимања. Специјализација у оквиру обављања послова у оквиру једног одређеног занимања најчешће подразумева повећавање захтева појединих предузећа за радном снагом виших квалификација која може обављати све сложенија занимања, која захтевају релативно дуг период припреме, односно школовање. Упоредо са смањивањем радне снаге у пољопривредној делатности и ширењем непољопривредних занимања јављају се групе занимања које, у складу са техничким прогресом, показују различит интензитет пораста (стручњаци-менаџери, занимања средњих квалификација – предузетници и радници у процесу производње и остала занимања). Квантитативни аспект промена у структури према занимању огледа се у детаљној прерасподели запослених унутар појединих делатности и занимања.

Табела 4. Активно становништво Србије које обавља занимање према занимању 1953-1991. (%)

Занимање	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
	Србија				
Пољопривредни и сродни радници	74,2	63,3	52,8	36,4	-
Рудари, индустријски и сродни радници	11,2	18,8	22,5	28,6	-
Радници у трговини	1,1	2,4	3,0	5,0	-
Радници у услугама	1,2	3,4	3,8	5,0	-
Особље друштвене заштите	1,5	1,5	1,6	1,7	-
Управни, администрат. и сродни радници	3,6	3,6	5,9	9,2	-
Руководеће особље	0,6	1,1	1,1	1,6	-
Стручњаци и уметници	2,7	5,4	7,5	10,0	-
Остала занимања	-	0,1	0,1	0,1	-
Неквалификовани	4,0	-	-	-	-
Непознато	-	0,6	1,7	2,4	-
	Централна Србија				
Пољопривредни и сродни радници	76,0	65,1	55,5	40,5	29,9
Рудари, индустријски и сродни радници	10,3	17,5	20,9	26,9	29,5
Радници у трговини	1,0	2,3	2,9	4,9	6,8
Радници у услугама	1,0	3,2	3,6	4,7	5,3
Особље друштвене заштите	1,4	1,3	1,5	1,5	1,7
Управни, администрат. и сродни радници	3,5	3,6	5,7	8,8	9,1
Руководеће особље	0,6	1,0	1,0	1,5	1,8
Стручњаци и уметници	2,7	5,4	7,3	9,7	13,5
Остала занимања	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Неквалификовани	3,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Непознато	0,0	0,5	1,3	1,3	2,2
	Војводина				
Пољопривредни и сродни радници	67,5	53,9	42,2	26,5	19,2
Рудари, индустријски и сродни радници	14,5	23,9	28,7	32,0	34,6
Радници у трговини	1,5	3,2	4,1	5,8	8,3
Радници у услугама	1,8	4,6	4,9	6,0	6,6
Особље друштвене заштите	1,7	1,9	2,0	1,9	2,3
Управни, администрат. и сродни радници	4,2	4,2	6,9	10,7	10,7
Руководеће особље	0,8	1,3	1,2	1,9	1,9
Стручњаци и уметници	2,8	5,9	8,2	9,9	13,0
Остала занимања	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Неквалификовани	5,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Непознато	0,0	1,0	1,7	5,2	3,3
	Косово и Метохија				
Пољопривредни и сродни радници	77,4	73,0	56,1	27,1	-
Рудари, индустријски и сродни радници	9,2	14,9	20,0	33,9	-
Радници у трговини	0,8	1,3	2,1	4,7	-
Радници у услугама	1,0	2,1	2,4	4,9	-
Особље друштвене заштите	1,2	1,3	1,9	2,6	-
Управни, администрат. и сродни радници	3,0	2,5	4,5	8,9	-
Руководеће особље	0,7	0,8	0,7	1,4	-

Структура становништва Србије према активности, делатности и занимању

Стручњаци и уметници	2,5	3,6	7,3	12,4	-
Остала занимања	0,0	0,2	0,2	0,1	-
Неквалификовани	4,2	0,0	0,0	0,0	-
Непознато	0,0	0,3	4,8	4,0	-

Извор: Радивојевић, Б. и други 1995: 269-270.

Анализа података приказаних у Табели 4. показује да је у послератном периоду (1953-1981) у Србији дошло до *значајног смањења удела пољопривредних радника у укупном активном становништву* (са 74,2% на 36,4%), што истовремено потврђује претходне поставке о повезаности кретања и процеса у структури становништва према делатности са структуром према занимању. Дошло је до *повећања процентуалног удела рударских и индустријских радника* за 2,5 пута (11,2% на 28,6%), *управних и административних радника* (3,6% на 9,2%), *троструког повећања удела стручњака и уметника* (2,7% на 10,0%), *четвороструког повећања процентуалног удела радника у услугама* (1,2% на 5,0%), а *удео радника у трговини повећан је скоро петоструко* (1,1% на 5,0%). Тенденције у променама у структури становништва према занимању (смањење у пољопривредним, а повећање у непољопривредним занимањима) показују сличну динамику по подручјима (централна Србија, Војводина, Косово и Метохија) са мањим одступањима. Из података се може видети да је послератни економски развитак Србије био веома повољан, текао је у правцу модернизације, односно опадања пољопривредног, а јачања непољопривредног сектора.

Како је у попису 2002. године у Србији уведена нова номенклатура занимања у складу са Међународном класификацијом занимања (МСКЗ-88), тако ће, најпре, бити приказана структура активног становништва по *родовима занимања* (10), а касније по *врстама занимања* (28).

Иако је отежано праћење и поређење квалификационе структуре становништва Србије 1953-1991. године и 2002. године (пре и после почетка постсоцијалистичке трансформације), на основу постојећих података могу се уочити значајне промене у дистрибуцији појединих занимања које се могу повезати са транзицијом од командно-планске привреде ка постепеном увођењу тржишне економије (Табела 5.). Међутим, *joш увек је највећи број радника запослен у пољопривреди, рибарству и шумарству – 19,1%, а на другом месту по учесталости су стручни сарадници и техничари (17,1%)*. На *трећем месту по учесталости су руковооци машинама и уређајима и монтери (12,4%), на четвртном месту – занатлије и сродни радници (11,1%) и петом месту – услужни радници и трговци (10,4%)*. Разлике по подручјима су „наглашене“ код пољопривредних радника: њихов процентуални удео у укупном активном становништву централне Србије је 20,4%, а у Војводини 15,6%. У Војводини су најзаступљенији стручни сарадници и техничари (17,2%). *Удео стручњака је 2002. године опао* (централна Србија 8,3% и Војводина 6,5%) *у односу на 1991. годину* (централна Србија 13,5% и Војводина 13,0%).

Табела 5. Активно становништво Србије које обавља занимање према занимању 2002. године (по родовима занимања, %)

Занимање	Република Србија	Централна Србија	Војводина
Законодавци, функционери и руководиоци – менаџери	4,2	4,1	4,4
Стручњаци	7,8	8,3	6,5
Стручни сарадници и техничари	17,1	17,0	17,2
Службеници	5,7	5,4	6,6
Услужни радници и трговци	10,4	10,1	11,3
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству	19,1	20,4	15,6
Занатлије и сродни радници	11,1	10,7	12,0
Руковаоци машинама и уређајима и монтери	12,4	11,7	14,5
Основна – једноставна занимања	8,4	8,0	9,6
Остали и непознато	3,7	4,2	2,4
Укупно	100 (2.642.987)	100 (1.941.875)	100 (701.112)

Извор: Бобић, М. 2007: 192; *Активно становништво* 2005: 117-119.

Детаљнији приказ структуре активног становништва према занимању (врсте, 28) показује интересантну дистрибуцију занимања која су најучесталија, како у Србији у целини, тако и по макроцелинама/подручјима (Табела 6.) Најзаступљенија занимања, у пољопривредном сектору, диференцирана су с обзиром на то да ли се производи за сопствене потребе или за тржиште. Уочава се да су у централној Србији затупљенији пољопривредни произвођачи који производе за сопствене потребе, чак четири пута је више оних који производе за сопствене потребе од оних који производе за тржиште (16,86%:3,51%), док су у Војводини радници у пољопривреди који производе за тржиште заступљени 5,60%, а они који производе за сопствене потребе 9,95%. У Војводини су заступљенија занимања: оператери и монтери машина и уређаја, металски и машински радници, физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни, возачи и руковаоци превозним средствима, корпорацијски руководиоци-менаџери, административни службеници и стручни сарадници и техничари друштвених наука. У централној Србији доминантније су заступљени стручњаци физичких, математичких и техничких наука, стручњаци друштвених наука, стручњаци биолошких и медицинских наука, стручни сарадници и техничари природних наука и инжењери и војна лица.

Табела 6. Активно становништво Србије које обавља занимање према занимању 2002. године (по врстама занимања, %)

Занимање	Република Србија	Централна Србија	Војводина
Законодавци и функционери	0,15	0,15	0,15
Корпорацијски руководиоци-менаџери	1,95	1,85	2,22
Руководиоци-менаџери малих предузећа	2,10	2,14	2,00
Стручњаци физичких, математичких и техничких наука	1,76	1,96	1,21
Стручњаци биолошких и медицинских наука	1,57	1,64	1,37
Наставно особље	1,78	1,77	1,79
Стручњаци друштвених наука и остали	2,71	2,90	2,17
Стручни сарадници и техничари природних наука и инжењери	5,17	5,34	4,68
Стручни сарадници и техничари биолошких и медицинских наука	3,08	3,01	3,29
Стручни сарадници у настави	1,67	1,65	1,72
Стручни сарадници и техничари друштвених наука и остали	7,14	7,00	7,53
Административни службеници и сродни	4,20	4,00	4,81
Шалтерски службеници	1,55	1,45	1,78
Радници личних услуга и заштите	4,06	4,03	4,14
Продавци, демонстратори и манекени	6,38	6,11	7,14
Радници у пољопривреди, рибарству и шумарству – произв. за тржиште	4,06	3,51	5,60
Пољопривредни произвођачи за сопствене потребе	15,04	16,86	9,95
Рудари и грађевински радници	2,95	2,88	3,16
Металски и машински и сродни радници	6,10	5,93	6,60
Прецизни механичари, занатлије, штампари и сродни радници	0,33	0,34	0,31
Остале занатлије и сродни радници	1,66	1,57	1,92
Оператери индустријским постројењима	1,78	1,73	1,90
Оператери и монтери машина и уређаја	6,40	6,03	7,42
Возачи и руковаоци превозним средствима	4,26	3,95	5,13
Основна-једноставна занимања у трговини и услугама	3,65	3,51	4,03
Физички радници у пољопривреди, рибарству и сродни	0,93	0,42	2,34
Физички радници у рударству, грађевинарству, индустрији и транспорту	2,70	2,51	3,22
Војна лица	0,81	0,90	0,58
Непознато	4,06	4,86	1,84
Укупно	100 (2.642.987)	100 (1.941.875)	100 (701.112)

Извор: Активно становништво 2005: 117-119.
(Израчунала С. М. К. на основу података РЗС).

Промене у структури активног становништва према занимању у Србији током педесетогодишњег периода (1953-2002), огледају се, с једне стране, у смањивању концентрације радне снаге у пољопривредним занимањима, рударству и слично, а с друге стране, у истовременом повећању запошљавања у разним гранама индустрије, у терцијалном (трговина, угоститељство, туризам, занатство, саобраћај, банкарство) и *квартарном сектору* (школство, здравство, наука, култура, одбрана). Истовремено, континуиране техничко-технолошке промене у процесу рада захтевају радну снагу прилагођену новом садржају процеса рада (оператери индустријским постројењима, монтери машина, електротехничари, инжењери). Пораст броја радника у појединим занимањима доводи се у везу са смањивањем у другим занимањима. Дакле, јачина промена у структури према занимању може се повезати са јачином пораста запослености у појединим занимањима. Тако се шездесетих и седамдесетих година бележио јак пораст запослености у занимањима као што су, на пример, техничар и инжењер, а и висок удео генерацијског прилива у овим занимањима, што је израз савремене професионалне оријентације младих људи према оним занимањима за којима постоји релативно већа потражња.

Структура активног становништва према занимању значајна је, како за економска, тако и за социолошка и демографска истраживања. Јер, занимање и степен квалификација битне су одреднице дохотка, а тиме и социјалног статуса појединца. У том смислу, подаци о структури запослених и укупног становништва према занимању представљају важне индикаторе за анализу тенденција промена у производној и социјалној структури Србије.

Закључна разматрања

На основу статистичких података, као и ширег емпиријског увида, могуће је конципирање неколико релевантних закључака о динамици и обележјима економске структуре становништва Србије током друге половине XX века и почетком XXI века.

1) У периоду 1953-1991. године присутан је континуиран процес смањивања процентуалног удела активних и издржаваних лица у укупном становништву Србије, а повећавања процентуалног удела лица са личним приходом.

2) Почетком XXI века изражена је тенденција повећавања процентуалног удела активног становништва Србије, као и лица са личним приходом, тако да је у односу на 1991. годину процентуални удео ових лица у укупном становништву скоро дуплиран (11,6%:20,2%).

3) Процес смањивања удела издржаваних лица у укупном становништву Србије се наставља (2002. године), посебно на подручју Војводине, што је последица ниских стопа natalитета и старења становништва.

4) Анализа економске структуре становништва у Србији (активног становништва према делатности) показала је да постоје видљиве промене у

уделу појединих делатности, које се огледају у значајном перманентном опадању пољопривредног становништва током посматраног периода (1953-2002) и обрнутој тенденцији у непољопривредним делатностима, али до 1991. године, када почиње опадање запослености и у непољопривредним делатностима. Делатност која је бележила значајан пораст запослености током читавог периода 1953-2002. године је трговина (процентуални удео запослених у овој делатности повећао се скоро шест пута).

5) Промене у структури активног становништва према занимању у Србији током педесетогодишњег периода (1953-2002) довеле су до значајног смањења концентрације радне снаге у пољопривредним занимањима, рударству и слично и истовременог повећања броја запослених у разним гранама индустрије, а посебно у терцијалном сектору.

6) Професионална структура Србије почетком новог века је још увек неповољна, јер је скоро петина становништва запослена у примарном сектору (пољопривреди), а скоро трећину запослених чине мануелни радници (монтери, основна једноставна занимања). Удео стручњака у централној Србији опао је са 13,5% (1991) на 8,3% (2002), што је делом резултат миграторних кретања током деведесетих година, реструктурирања привреде, као и повлачења са тржишта рада (пензионисања).

7) Структура становништва према активности и делатности резултанта је друштвеноекономских прилика (прошних и садашњих) и значајно утиче на природно и механичко кретање становништва. У том смислу, промене у економској и социјалној структури становништва не изражавају се само кроз повећање броја и удела непољопривредног и градског становништва, већ имају и дугорочне демографске последице (смањивање фертилитета и старење становништва). Дакле, економска структура становништва у свим својим аспектима омогућује да се схвати начин на који становништво, преко свог економски активног дела, учествује у укупном процесу производње и потрошње и како се промене у структури производње и облицима привређивања одражавају на укупни и структурални развој становништва (природно кретање, миграције, промене структура).

Литература

- Bobić, M. (2007) *Demografija i sociologija. Veza ili sinteza*. Beograd: Službeni glasnik.
- Golubović, P. i S. Marković-Krstić (2008) *Demografske strukture nekih balkanskih zemalja*. Niš: Filozofski fakultet.
- Nejašmić, I. (2005) *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999) *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.
- Вукмировић и други (2008) *Два века развоја Србије – статистички преглед. Two centuries of Serbian development – Statistical review*. Београд: Републички завод за статистику Србије.

- Кицошев, С. и П. Голубовић (2004) *Геодемографија*. Ниш: Природно-математички факултет.
- Пенев, Г. и други (2006) *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*. Београд: РЗСС, ИДН, ЦДИ и ДДС.
- Радивојевић, Б. (ур.) (1995) *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године*. Београд: Републички завод за статистику.
- Радушки, Н. (1995) „Економске структуре“ у: Радивојевић, Б. и др. *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године*. Београд: РЗС.
- (2005) *Становништво. Активно становништво. Подаци на нивоу Републике, Попис становништва, домаћинства и станова у 2002*. Београд: РЗС.
- <http://webrzs.stat.gov.rs>
- <http://www.aoo.hr/Documents/Nacionalna/klasifikacija/zanimanja.pdf>
- http://www.poslovniforum.hr/about/nkz_3.asp

Suzana Marković-Krstić

The Structure of the Serbian Population by Activity, Economic Branch and Occupation

Summary

The paper presents the changes of some economic characteristics of the population of Serbia during the second half of the twentieth century, which served as the basis for the design of the essential features of business and economic structure of the population at the beginning of the XXI century. On the basis of statistical data on economic characteristics of the population from the total population of Serbia a separate active population (labor) is separated, and is now active population grouped according to sectors and occupations. As the workforce is the main subjective factor and the driver of the manufacturing process, and the basic dynamic component of economic development, the study of the dynamics and structure of the active population is important not only from the demographic point of view, but also for economic research and the planning of the social and economic development.

Key Words: Population, Economic Structure of the Population, the Activity of the Population, Economic Activity, Occupation.